

відальності державні службові особи. Це було б не тільки соціально несправедливо, а й практично необґрунтовано, оскільки керівники недержавних структур не є службовими особами¹.

Таким чином, аналіз даної проблеми свідчить, що наявність Закону України «Про державну службу» дає досить підстав для того, щоб диференціювати усіх керівників на відповідні групи. Осіб, які займають посади в державних структурах, слід об'єднати і виділити в одну категорію — службових осіб. Осіб, які займають керівні посади в недержавних структурах, слід віднести до другої групи і не використовувати при їх характеристикі термін «службова особа».

Надійшла до редколегії 20.01.95

В. П. ТИХИЙ, чл.-кор. АПН України

ОБ'ЄКТ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ СУСПІЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ

Щоб визначити об'єкт злочинів проти суспільної безпеки, необхідно встановити, якій саме групі суспільних відносин як частині загального об'єкту завдається шкода здійсненням цих посягань. У найменуванні глави Х Особливої частини і диспозиції ст. 90 КК, в літературі та практиці об'єктом цих злочинів називають суспільну безпеку. Саме термін «суспільна безпека» вказує на те, що мова йде про безпеку суспільства. Суспільна безпека відповідає інтересам всіх громадян, виступає в якості загального блага, загальної цінності, реально покликаної служити кожній людині. Вона є однією з постійних потреб суспільства і, як і інші потреби, соціально обумовлена, володіє об'єктивним змістом, якісною визначеністю, впливає на людей, детермінує і спонукає їх до діяльності щодо її забезпечення.

Суспільна безпека є одночасно і ідея, соціальний ідеал, і реальна історична дійсність. Як соціальний ідеал суспільна

¹ Один із авторів цієї статті пропонував, наприклад, встановити для керівників недержавних структур, які отримали по лінії своєї роботи певну грошову винагороду або іншу матеріальну вигоду за вчинення чи невчинення в інтересах того, хто дає, або третіх осіб певних дій, кримінальну відповідальність за комерційний підкуп або підкуп в підприємстві. Пропонувалась також конкретна редакція такої норми. Даний злочин пропонувалось вмістити в главу КК України «Господарські злочини» (див.: *Стрельцов Е. Л. Ответственность за преступления в сфере предпринимательства: Автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Х., 1992*).

безпека відбиває бажану теоретично передбачувану мету, а як реальна дійсність суспільна безпека є втіленням певних ідей про неї, ідеала стану суспільства. Між суспільною безпекою як ідеалом і суспільною безпекою як реально існуючою дійсністю немає і не може бути тотожності. Повна реалізація суспільної безпеки як ідеала є результат тривалої діяльності, а суспільна безпека як соціальна дійсність являє собою лише одну із стадій (етапів), ступінь на шляху до цього результату, тобто, між суспільною безпекою як ідеалом і реальною дійсністю стоїть процес перетворення їх в життя. При цьому діяльність по досягненню суспільної безпеки завжди повинна відповідати суспільній безпеці як ідеї, ідеалу, тому про «повну» суспільну безпеку можна вести мову лише тоді, коли забезпечені оптимальні і стабільні умови для життєдіяльності і розвитку особи і суспільства, якщо вони надійно захищені від усіляких небезпек, гарантовані проти них. Реально ж суспільна безпека означає як мінімум певний стан захищеності суспільства від тих чи інших небезпек.

Важливе значення для забезпечення суспільної безпеки має захист суспільства від джерел підвищеної небезпеки (транспорт, небезпечних виробництв, зброї, бойових припасів, вибухових речовин, радіоактивних матеріалів та інших джерел, перш за все енергії). Їх підвищена небезпечність для суспільства вимагає необхідності забезпечення адекватної підвищеної захищеності, гарантованості суспільства від небезпек цих джерел. Тому не випадково саме ці джерела небезпек і виступають як предмети і засоби злочинів проти суспільної безпеки.

Безпека руху та експлуатації транспорту і безпека виробництва — це спеціальні види безпеки¹, а безпека від інших джерел підвищеної небезпеки — загальна. Остання є загальною тому, що цим джерелам притаманна постійна загальна підвищена небезпека (загальнонебезпечні джерела), вони використовуються в найрізноманітніших сферах життя суспільства і порушення правил безпечного поведіння з ними створює загальну небезпеку, небезпеку для багатьох благ разом узятих, в той час як злочини проти безпеки руху та експлуатації транспорту і безпеки виробництва створюють лише обмежено загальну небезпеку заподіяння шкоди. Отже, відносини, що забезпечують безпечне функціонування транспорту, безпеку виробництва і загальну безпеку — це

¹ Див.: Касинюк В. И., Корчева З. Г. Вопросы квалификации транспортных преступлений. К., 1988. С. 4—10; Бажанов М. И. Преступления против политических и трудовых прав граждан. Х., 1965. С. 20; Борцов В. И. Основные проблемы охраны безопасности производства в уголовном законодательстве Украины. Х., 1993. С. 25—27.

різні, самостійні суспільні відносини, на які посягають відповідні злочини. Тому відповідальність за злочини проти безпеки та експлуатації транспорту (транспортні злочини) безпеки виробництва і суспільної безпеки повинна передбачатись в окремих самостійних главах Особливої частини Кримінального Кодексу¹.

Таким чином, під злочинами проти суспільної безпеки слід розуміти лише злочини проти загальної безпеки. Їх об'єкт обумовлюється як характером загальнонебезпечних джерел, так і колом благ, яким може бути заподіяна шкода. З урахуванням цих благ, а також характеру, потужності і розповсюдженості цих джерел і будується система відносин суспільної безпеки як об'єкт злочинів проти неї. Заради більш повного з'ясування останніх необхідно виявити і дати аналіз їх складових елементів.

В структурі суспільних відносин виділяють предмет (те, стосовно чого існують відносини), суб'єктів (носіїв) відносин і зміст — суттєвість соціального зв'язку суб'єктів, тобто їх поведінку, діяльність².

Предмет відносин суспільної безпеки як родового об'єкту злочинів. Руйнівні, уражаючі властивості джерел підвищеної загальної небезпеки, їх небезпека для суспільства обумовлюють постійну потребу в забезпеченні його безпеки, тобто в суспільній загальній безпеці. Вона представляє собою стан захищеності суспільства від загроз джерел підвищеної загальної небезпеки. Саме заради досягнення суспільної безпеки від цих джерел небезпек і функціонують відносини суспільної безпеки як родовий об'єкт злочинів. Інакше кажучи, вона (суспільна безпека) і є предметом відносин суспільної безпеки як родового об'єкту злочинів³, бо предметом суспільних відносин може бути все те, «що входить в коло людських потреб»⁴.

Суб'єкти (учасники) суспільної безпеки як родового об'єкту злочинів. Суспільні відносини не можуть існувати

¹ Більш детально див.: *Тихий В. П.* Проблемы уголовно-правовой охраны общественной безопасности (понятие и система преступлений, совершенствование законодательства): Автореф. дис. д-ра юрид. наук. Х., 1987. С. 10, 13—16.

² Див.: наприклад, *Кудрявцев В. Н.* Право и поведение. М., 1978. С. 58; *Тацій В. Я.* Объект и предмет преступления Х., 1988. С. 13—65.

³ Слід мати на увазі, що назву, позначення об'єкту розглядаючих злочинів не можна змішувати з його структурою. Ця назва не відображує всіх елементів відносин суспільної безпеки як родового об'єкту злочинів. Про співвідношення структури об'єктів злочинних посягань і їх найменувань див.: *Кудрявцев В. Н.* Объективная сторона преступления. М., 1960. С. 147—148.

⁴ Див.: *Плетников Ю. К.* Теория общественных отношений: Сущность и актуальные проблемы (Социологические исследования). 1978. № 2. С. 23.

без їх суб'єктів, бо саме відношення означає, що в ньому є сторони, котрі відносяться один до одного. Оскільки суспільна безпека є загальною безпекою, безпекою для всіх, вона практично виступає спільною безпекою і забезпечується всіма громадянами, всім суспільством та його органами. Тому суб'єктами відносин суспільної безпеки як об'єкту злочинів є, з одного боку, органи суспільства, а з другого — громадяни.

Забезпечення суспільної безпеки виступає важливим елементом виконання державою її правоохоронної функції. В системі суспільства, держави, забезпечуючих суспільну безпеку ведуче місце займають органи, для яких це служить основною або входить в одну з основних безпосередніх функцій. Функції, права і обов'язки учасників відносин суспільної безпеки визначаються нормами права. Нормативним шляхом держава встановлює порядок поведження з загальнонебезпечними джерелами, а також дозвільну систему на цю діяльність. Слід відмітити, що права та обов'язки громадян залежать від того, дозволено чи не дозволено їм поведження з загальнонебезпечними джерелами. Особи, яким дозволено поведження з конкретними джерелами небезпеки, зобов'язані в процесі поведження з ними забезпечити безпеку, тобто попереджати такі побічні наслідки власної діяльності, як небезпека. Діяльність осіб, яким дозволено поведження з тим чи іншим загальнонебезпечним джерелом, направлена як би усередину, забезпечуючи безпеку поведження з ним. Тому, наприклад, порушуючи правила безпеки поведження з радіоактивними матеріалами або вибуховими речовинами чи необережно зберігаючи вогнепальну зброю і боеприпаси, винний тим самим змінює відносини суспільної безпеки. Він або не виконує, або неналежним чином виконує покладені на нього обов'язки, саме по безпечному поведженню з загальнонебезпечними джерелами, змінює ці відносини «з середини».

Обов'язки тих осіб, яким не дозволено поведження з тим чи іншим загальнонебезпечним джерелом, полягають в тому, щоб вони взагалі не здійснювали неконтрольованих суспільством, вказаних у законі діянь по поведженню з цими джерелами. Наприклад, при незаконному провозі на повітряному судні вибухових чи легкозаймистих речовин, незаконній пересилці таких чи їдких речовин по пошті чи багажом, незаконнім носінні, зберіганні, виготовленні, придбанні і збуті зброї, бойових припасів, вибухових речовин, радіоактивних матеріалів, розкраданні вогнепальної зброї, бойових припасів чи вибухових речовин чи радіоактивних матеріалів має місце неконтрольоване суспільством повед-

ження з загальнонебезпечними джерелами, і посягання на відносини суспільної безпеки здійснюється як би з зовні.

Отже, механізм порушення відносин суспільної безпеки є різним в залежності від того, дозволено, чи не дозволено особі поведіння з загальнонебезпечними джерелами: в першому випадку особа порушує відносини суспільної безпеки з середини, в другому — з зовні; в першому випадку суб'єкт зобов'язаний, попередити можливість вражаючого, руйнівного впливу загальнонебезпечного джерела, в другому — особі взагалі не дозволено поведіння з тим чи іншим загальнонебезпечним джерелом і вона по загальному правилу навіть позбавлена фізичної можливості здійснення цих дій, а цим самим впливати на вказані джерела небезпеки.

Зміст відносин суспільної безпеки як родового об'єкту злочинів. Ним є певний соціальний взаємозв'язок, взаємодія суб'єктів. Вона виражається в поведінці людей, в практичній їх діяльності, в їх діях або бездіяльності, бо ж суспільні відносини представляють собою необхідні форми їх виконання. Соціальний зв'язок між людьми здійснюється стосовно тих чи інших предметів і припускає обов'язок певної поведінки, в якій зацікавлене суспільство. Ці обов'язки закріплюються в соціальних нормах, моделях поведінки; найбільш важливі соціальні норми отримують правову форму. Як уже відмічалось, руйнівні, уражаючі властивості загальнонебезпечних джерел обумовлюють необхідність діяльності по захисту від небезпеки цих джерел, по забезпеченню суспільної безпеки. Саме тому, що спричинення шкоди вказаними джерелами можливо тільки при наявності певних умов, і здійснюється практична діяльність людей, яка запобігає створенню таких умов, виключає створення і перетворення небезпек в заподіяння шкоди.

Таким чином, соціальний зв'язок відносин суспільної безпеки як родового об'єкту злочинів являє собою певний захисний механізм від небезпеки загальнонебезпечних джерел. Саме шляхом посягання на цей захисний механізм, на цей соціальний зв'язок і спричиняється шкода відносинам суспільної безпеки як родовому об'єкту злочинів. Спричинення шкоди здійснюється шляхом або зміни цього зв'язку, або його розриву. Зміна соціального зв'язку має місце в тих випадках, коли злочин здійснюється особою, якій дозволено поведіння з загальнонебезпечним джерелом. Такий суб'єкт не виконує чи неналежним чином виконує покладені на нього обов'язки по безпечному поведінню з загальнонебезпечними джерелами, і тим самим виключає себе з відносин

по забезпеченню суспільної безпеки від цих джерел, здійснюючи посягання як би «з середини»: При посяганні на соціальний зв'язок особою, якій не дозволено поводження з загальнонебезпечними джерелами, здійснюється не контрольоване суспільством поводження з ними і спричинення шкоди відносинам суспільної безпеки «з зовні» шляхом їх розриву.

Поводження з загальнонебезпечними джерелами повинно здійснюватись відповідно з певними правилами. Оскільки змістом даних правил є вимоги, яким повинна відповідати поведінка людей з точки зору захисту життя і здоров'я громадян, власності та інших благ від небезпеки вказаних джерел, тобто з точки зору суспільної безпеки ці правила називаються правилами суспільної безпеки. Це правила керованого суспільством поводження з загальнонебезпечними джерелами, правила контролюючого і передбачувального поводження з ними. Поводження з загальнонебезпечними джерелами в точній відповідності з даними правилами, відображуючись в конкретній поведінці людей, учасників суспільних відносин, не створює небезпеки заподіяння шкоди цими джерелами, попереджує таку небезпеку, забезпечує суспільну безпеку не тільки від необережних злочинів і нещасних випадків, але й від умисних посягань з застосуванням цих джерел. Тим самим перекриваються шляхи до влучення найбільш небезпечних предметів в руки злочинних елементів, уникається можливість використання цих предметів в злочинних цілях зі всіма впливаючими звідси наслідками; виключаються необережне спричинення шкоди і нещасні випадки при поводженні з загальнонебезпечними джерелами.

Таким чином, змістом відносин суспільної безпеки як родового об'єкту є практична діяльність людей по забезпеченню суспільної безпеки від загальнонебезпечних джерел, по запобіганню можливості завдання ними шкоди. Саме в сфері безпечного поводження з загальнонебезпечними джерелами і здійснюються розглядувані злочини. Їх об'єкт не життя і здоров'я громадян, не власність, а відносини, які забезпечують безпеку цих та інших благ від можливості спричинення їм тяжкої шкоди загальнонебезпечними джерелами.

Відносини суспільної безпеки являють собою систему певних охоронних відносин. Вона заснована на необхідності охорони інтересів суспільства від небезпек загальнонебезпечних джерел і можливостей їх використання для завдання шкоди. Ці відносини виступають в якості захисного механізму інтересів суспільства, надійно гарантують їх від можливості завдання шкоди, є засобом запобігання такої можли-

вості. Самі відносини, тобто сам захист життя і здоров'я, власності та інших благ від можливості завдання їм тяжкої шкоди загальнонебезпечними джерелами, і охороняються нормами КК про відповідальність за злочини проти суспільної безпеки. Іншими словами, змістом відносин суспільної безпеки є захисний механізм інтересів суспільства від небезпеки загальнонебезпечних джерел.

Викладене свідчить також і про те, що злочини проти суспільної безпеки завдають шкоду не всьому захисному механізму від небезпеки загальнонебезпечних джерел, не всій системі відносин по захисту від цих джерел, а лише тій частині відносин, які зв'язані з безпечним, тобто контролюючим і передбачуваним поведженням з даними джерелами небезпеки. Інші відносини по захисту від загальнонебезпечних джерел, як і по поводженню з ними, не обіймаються поняттям відносин суспільної безпеки як родовим об'єктом розглядуваних злочинів. Відносини суспільної безпеки забезпечують недоторканість інтересів суспільства не в формі безпосереднього захисту від завдання шкоди загальнонебезпечними джерелами, а в формі попередження самої можливості її завдання цими джерелами, в формі безпечного (не загрожуючого), тобто контрольованого і передбачуваного поведження з ними, інакше кажучи, на більш ранньому етапі здійснення захисту. Тому відносини суспільної безпеки виступають в якості системи гарантій, свого роду бар'єру, страхового полісу від потенційних небезпек загальнонебезпечних джерел, є надійним щитом, заслоном на шляху можливого завдання шкоди.

Нерідко стверджують, що об'єктом окремих злочинів проти суспільної безпеки є правила чи порядок поведження поведження — це нормативні категорії, нормативні розпорядження. Правила лише встановлюють порядок поведження з ними. Вони виступають в якості зовнішньої юридичної форми відбиття фактичних суспільних відносин, забезпечуючи їх нормальне функціонування. Саме фактичні суспільні відносини визначають зміст правил поведження з загальнонебезпечними джерелами, саме вони і стають під охорону кримінального закону, так як об'єктом злочинів можуть бути лише суспільні відносини.

Небезпека злочинів, в тому числі і проти суспільної безпеки, полягає не в порушенні правової оболонки, юридичних форм суспільних відносин, а в посяганні на останні, спричинені їм шкоди¹. Таким чином, підводячи підсумок розгляду концепції «об'єкт-правила поведження з загальнонебезпечними джерелами, порядок поведження з ними».

¹ Див.: Сташис В. В. Хозяйственные преступления. Х., 1971. С. 41.

слід, як сказав Ю. І. Ляпунов, призначити її неприйнятною, «бо ідея, у відповідності з якою не матеріальний зміст явища, а його юридична форма є охороняючою кримінальним законом соціальною цінністю, має своїм логічним наслідком висновок про те, що не зміст панує над формою, а навпаки. У дійсності ж, як було вже раніше доведено, антисоціальна суть суспільнонебезпечної поведінки проявляється в тому, що злочин шкідливо втручається в сферу суспільних зв'язків і відносин між людьми. При цьому він неминуче порушує правові форми закріплення організації і регулювання відповідних відносин, але самі юридичні форми не стають від цього об'єктом кримінально-правової охорони»¹.

Вірно відмічав Є. А. Фролов, що навіть в тих випадках, коли норми Особливої частини Кримінальних кодексів сформульовані таким чином, що в якості об'єкту на перший план виступають ніби-то правила поведінки і тому подібні явища, які відносяться до сфери правопорядку, та все ж основним об'єктом кримінально-правової охорони і тут слід вважати відповідні фактичні відносини»². Інакше кажучи, необхідно і тут розрізняти правила і регульовані ними відносини. Інша справа, що шляхом вказівки в законі на порушення тих чи інших правил законодавець орієнтує на ті суспільні відносини, які регулюються цими нормами і є об'єктом даного злочину.

Аналіз структури відносин суспільної безпеки як родового об'єкту злочинів дозволяє сформулювати висновок, що такими є відносини, які забезпечують суспільну безпеку від небезпек загальнонебезпечних джерел шляхом безпечного (контрольованого і передбачуваного) поводження з ними, запобігаючи тим самим можливості завдання тяжкої шкоди інтересам суспільства. Ці відносини як родовий об'єкт злочинів проти суспільної безпеки являють собою певну систему і включають в себе комплекс відносин, які відносяться до різних її сфер. Через завдання шкоди цим відносинам, які виступають безпосередніми об'єктами злочинів проти суспільної безпеки, і спричиняється шкода відносинам суспільної безпеки як родовому об'єкту розглядаючих посягань. Ці відносини характеризуються відносною самостій-

¹ Див.: Ляпунов Ю. И. Уголовно-правовая охрана природы органами внутренних дел., М., 1974. С. 21—22.

² Див.: Фролов Е. А. Объект уголовно-правовой охраны и его роль в организации борьбы с посягательствами на социалистическую собственность. Автореф. дис... д-ра юрид. наук. Свердловск, 1971. С. 52—53. Слід зазначити, що Є. А. Фролов допускає деяку неточність, стверджуючи, що правові явища виступають, хоча і не основним, але все ж об'єктом злочинів.

ністю, а отже і автономністю кримінально-правових норм, що їх захищають.

Додатковими безпосередніми об'єктами злочинів проти суспільної безпеки є життя, здоров'я, власність, так як саме їм завдається фактична шкода при здійсненні окремих видів досліджуваних злочинів. Завдання шкоди додатковим безпосереднім об'єктам злочинів проти суспільної безпеки обумовлюють виділення кваліфікованих видів окремих складів цих посягань, а при здійсненні ряду інших лише їх наступ тягне кримінальну відповідальність за ці діяння. Таким чином, завдання шкоди додатковим безпосереднім об'єктам суттєво підвищує небезпеку порушень відносин суспільної безпеки. Але в зв'язку з тим, що життя, здоров'я і власність є лише додатковими безпосередніми об'єктами злочинів проти суспільної безпеки, завдання їм шкоди є однією із ознак об'єктивної сторони складів даних посягань, повністю охоплюється ними і не вимагає додаткової кваліфікації за іншими статтями КК. Цей висновок впливає як із диспозицій статей КК про відповідальність за злочини проти суспільної безпеки, так і із змісту ст. 90 КК України, яка встановлює відповідальність за необережне знищення чи пошкодження майна, що спричинило людські жертви чи інші тяжкі наслідки, при відсутності ознак злочину проти суспільної безпеки.

Надійшла до редколегії 04.05.95

*В. І. БОРИСОВ, д-р юрид. наук, проф.
НЮА України*

РОДОВИЙ ОБ'ЄКТ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ БЕЗПЕКИ ВИРОБНИЦТВА

Кримінальна відповідальність за порушення правил охорони праці, безпеки окремих робіт та виробництв, поводження з деякими виключно небезпечними предметами — найбільш суворий вид правової відповідальності. Це визначає підвищене теоретичне і практичне значення дослідження ознак злочинів, які завдають шкоди безпеці виробництва. Серед них високу питому вагу займає родовий об'єкт цих злочинів. В літературі щодо нього висловлюються неоднозначні думки. Одні юристи, виходячи із близькості за формою і змістом норми «Порушення правил охорони праці» (ст. 135 Кримінального кодексу України — далі КК) з групою норм гл. X цього кодексу «Злочини проти суспільної безпеки, громадського порядку та народного здоров'я», які охороняють безпеку виробництва, роблять висновок, що